

ТМ	Г. XXVII	Бр. 4	Стр. 597 - 606	Ниш	октобар - децембар	2003.
----	----------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 159.942(=914.99)+159.942(=861)

Прегледни чланак

Примљено: 11.04.2003.

Александра Костић

Филозофски факултет

Ниш

ЕМОЦИЈЕ КОД РОМА И СРБА **(Нацрт пројекта истраживања емоционалног доживљавања** **и понашања у две културе)**

Резиме

У раду је представљен нацрт пројекта истраживања основних карактеристика емоционалног доживљавања и понашања припадника различитих етничких група које деле исти животни простор. Предвиђено је да субјекти у овом истраживању буду припадници ромске и српске етничке групе (300).

Као што је познато, емоционално доживљавање и емоционално понашање људи играју веома важну улогу у успостављању, регулисању и контролисању социјалних интеракција припадника различитих група. Ово истраживање представља покушај да се установе разлике и сличности у емоционалном понашању Рома и Срба. Слика о основним одликама емоционалног живота припадника једне и друге културне групе (антецеденси емоција, емоционалне експресије, телесне сензације, регулација и контрола емоција), која је заснована на емпиријским подацима, омогућава систематски приступ интер-културалној комуникацији. Очекујемо да ће резултати планираног истраживања указати на пут уважавања специфичности емоционалних стилова доживљавања и испољавања емоција код припадника различитих група, као и на изворе евентуалних неспоразума, неразумевања и сукоба. Из тога може произаћи низ практичних импликација које се огледају у планирању и предузимању активности које доприносе квалитетнијем, пријатнијем и складнијем заједништву поменутих група. Те активности се, пре свега, односе на повећање толеранције, буђење невербалне осетљивости за друге, као и на ублажавање утицаја стереотипа и етничких предрасуда.

Кључне речи: емоције, антецеденси, експресије, регулација, контрола, етничка група

Увод

Емоције нису само нешто што представља посебну епизоду у субјективном индивидуалном искуству. Оне су, такође, покретачи и регулатори наших социјалних односа. Испоставља се да неки аспекти емоционалног реаговања могу бити веома важни у комуникацији различитих етничких група које живе заједно и које би могле имати другачији поглед на емоционално искуство и емоционално испољавање.

Централна идеја овог пројекта је да се установе основне карактеристике емоционалног доживљавања и понашања двеју различитих група (ромска и српска), које живе на истом простору. Осим сличности, која омогућава заједништво, јасно је да се овде могу очекивати и разлике у стилевима изражавања емоција. Међутим, занимљиво је пронаћи оне аспекте различитости који би могли представљати извор евентуалних неспоразума и сукоба у социјалној интеракцији двеју група. Могло би се претпоставити да ће већинска група очекивати да мањинска група умањи постојеће разлике, преобликује свој стил изражавања и прилагоди се обрасцу већине. Опажајући овакво очекивање већине, мањинска група би могла још више инсистирати на својој особености и јединствености, изграђујући и појачавајући манифестације сопственог идентитета.

Живети са другима значи право на етничку специфичност и у вербалној и у невербалној комуникацији емоција, што промовише важну улогу културних разлика без компарације нивоа двеју група, без дискриминације и конфликта. То је важан услов да се унапреде односи између већинске и мањинске групе које су предмет нашег интересовања. Први значајан корак у покушају унапређења међукултуралне комуникације је добијање емпиријских података о централним карактеристикама емоционалног понашања обе групе, што подразумева истраживање доживљавања, изражавања, контроле и регулације емоција у ромској и српској групи. Једино у том случају можемо имати нешто опипљиво, што може омогућити низ креативних активности у изградњи складних међуетничких односа.

Проблем истраживања

Међу-културална истраживања емоција су традиционално усмерена на испитивање културалне сличности у доживљавању, изражавању и препознавању емоција. Испоставља се, међутим, да испитивање културалних разлика у субјективној евалуацији изазивача емоција, њиховој регулацији и контроли, вербалном и невербалном реаговању на емоционалне ситуације, може, у ситуацији заједничког живота двеју различитих група на истој територији, добити још већи значај. Управо уочавање и разумевање особености емоционалног понашања различитих културних група јесте исправна по-

лазна основа која пружа могућност доброг и лаког споразумевања са другима. Истовремено, то је једини прави пут у превазилажењу предрасуда према различитом и особеном, другачијем од нас и нашег, једини покушај укидања постојеће социјалне дистанце.

У покушају да се установе основне црте емоционалног искуства и понашања ромске и српске националне групе, наша пажња је усмерена на *антецеденсе* (изазиваче емоција), *експресију* и *регулацију* емоција у социјалној интеракцији двеју култура. Наиме, занимају нас одговори на следећа питања:

- који елементи социјалних ситуација проузрокују специфичну емоцију? Да ли постоје међукултуралне разлике у догађајима који изазивају специфичну емоцију?

- какав је субјективан доживљај емоције и колико се добро памте емоционална узбуђења? Да ли се памте физиолошки симптоми, вербална и невербална понашања повезана са доживљеном емоцијом? У којим социјалним ситуацијама особа покушава да контролише или смањи интензитет доживљене емоције или њене експресије? Да ли постоје међукултуралне разлике у навођењу физиолошких симптома који су везани за одређену врсту емоције?

- да ли постоје индивидуалне разлике у субјективном доживљају емоције, у физиолошким реакцијама, вербалном и невербалном понашању? Колико се особе разликују у својим покушајима да контролишу и регулишу своје емоционално узбуђење и колико се културе разликују у томе? Да ли постоје међукултуралне разлике у овим аспектима емоционалног понашања?

У овом истраживању ће учествовати две културне групе које живе на територији града Ниша – Роми и Срби. Претпоставили смо да би се извори евентуалних културних разлика у емоционалном понашању наведених група, могли пронаћи у њиховим различитим културним вредностима, нормама, интерактивној пракси, различитим демографским варијаблама. На пример, ако узмемо у обзир другачији вредносни систем Рома у коме срећа, љубав и слобода заузимају централно место (Ђурић, 1987), могли би смо наслутити и њихова другачија интересовања и различите емоционално-невербалне стилове, што свакако, утиче на специфичне карактеристике целокупног емоционалног понашања. Можда се у тој специфичности крију извори сукоба, предрасуда, неразумевања и одбацивања чланова ове групе од чланова српске националне групе. Или, одбацивање може бити узајамно.

Дакле, основни циљ овог пројекта је утврђивање разлика и сличности у области емоционалног понашања Рома у поређењу са емоционалним понашањем Срба.

Осим што би резултати овог истраживања требало да пруже слику о основним карактеристикама емоционалног понашања у

једној и другој групи, они би могли указати на евентуалне проблеме и изворе поремећаја у контроли и регулацији емоција за време социјалне интеракције. Тек после има смисла започети читав низ активности које могу бити корисне у разрешавању или ублажавању установљених проблема, евентуалних неспоразума и поремећаја (буђење невербалне сензитивности, тренирање социјалних вештина, борба против предрасуда и стереотипа).

Хипотезе истраживања

Генерална хипотеза

Припадници ромске и српске националне групе се разликују у карактеристикама свог емоционалног искуства и понашања.

Специфичне хипотезе

1. Припадници ромске и српске националне групе се разликују у избору догађаја који проузрокује одређену емоцију.
2. Припадници ромске и српске националне групе се разликују у субјективном доживљавању емоције.
3. Припадници ромске и српске националне групе се разликују у вербалном и невербалном емоционалном реаговању.
4. Припадници ромске и српске националне групе се разликују у регулисању и контролисању емоционалних реакција.

Дефинисање појмова

Емоција

Као и многи други психолошки појмови, емоција се данас дефинише као хипотетички конструкт, који се не може директно посматрати, али о коме се може закључивати на основу бројних индиција и њихових међусобних односа. Преовладава схватање да не треба изједначавати емоцију и осећање, као што се то дешавало раније, у теорији William-a James-a (1884, 1968). Осећање је само једна од неколико компоненти целовитог конструкта емоције. У конструкт улазе и неке друге компоненте, као што су моторна експресија, физиолошке промене, мотивационе компоненте, когнитивни процеси (прекогнитивна и когнитивна евалуација) и субјективно емоционално стање (Scherer, 1984a). Пошто се претпоставља да су компоненте емоције у извесној интеракцији, да оне могу утицати једна на другу, важно је утврдити особености ових појединачних компоненти, нарочито када се ради о посебним категоријама емоција.

Догађаји који узрокују емоцију (антецеденси)

Једна од суштинских компоненти које улазе у конструкт емоције је, свакако, когнитивна. Дакле, когнитивни процеси, односно процеси евалуације чине саставни део адаптивних реакција организма на одређене стимулусе, тј. на догађаје који изазивају емоцију. Заправо, концепт специфичних емоција који је заснован на Darwin-овом (1872, 1998) еволутивном приступу (Tomkins, 1963; Izard, 1977; Ekman, 1972), подразумева да појединачне емоције представљају посебне облике адаптивних реакција које су провоциране специфичним стимулусним конфигурацијама у средини. Наравно, изузетно је тешко замислити све врсте догађаја који су у стању да изазову одређену емоционалну реакцију. Научници су покушавали да утврде различите моделе евалуације срединских стимулуса као и ефекте овог процеса на формирање емоционалних реакција (Arnold, 1960; Lazarus, 1991; Scherer (1983). Требало је успоставити везу између одређених типова ситуација и одређених емоционалних реакција. Истраживања су, првенствено усмеравана на испитивање различитих култура и сакупљање догађаја који у тим културама изазивају исте или сличне емоције (Boucher, 1983; Averill, 1980). На основу добијених дескрипција догађаја било је потребно издвојити мањи број карактеристичних ситуационих елемената који би поуздано указивали на могућност јављања неке емоције. Заправо, било је неопходно утврдити централне елементе ситуације која изазива емоцију, а онда извршити њихову класификацију која омогућава боље дефинисање простора сваке специфичне категорије емоција. Такав прецизан систем кодирања развили су Scherer и његова истраживачка група, 1986. године. Коришћење овог система омогућило је одређивање појединих типова и важних структуралних елемената ситуација које претходе емоцији.

Експресија емоција

Експресије емоција представљају највише истраживани аспект емоционалног понашања (Ekman, Davidson, 1994). Истраживачи су се, на пример, бавили питањем тачности опажања емоција, питањем универзалности или културалне специфичности емоционалних израза, посебним знацима изражавања који се налазе на лицу или у гласу, питањем информативности симулираних експресија емоција. Овом низу недостају истраживања спонтаног емоционалног понашања у реалистичним социјалним ситуацијама и проучавања покушаја контроле и регулације емоција. Такође, недостају подаци о субјективном опажању и памћењу одређених невербалних експресија које су повезане са посебним категоријама емоција.

Ово проучавање ће се бавити аспектима субјективног опажања и памћења узорака невербалног понашања које је специфично за одре-

ђене емоционалне реакције, као и аспектима физиолошких промена за време емоционалног доживљаја. Да би се могао расветлити феномен контроле и регулације емоционалног понашања, неопходно је установити у каквом односу се налазе субјективно искуство, саопштени физиолошки симптоми, невербалне експресије са једне стране, и специфичне категорије емоција, са друге. Следеће питање које израста из овога, односи се на питање индивидуалних и групних разлика у свим поменутих аспектима емоционалног искуства. Сва ова питања биће истраживана упитником о коме ће бити више речи касније.

Регулисање емоција у социјалној интеракцији

Емоционално понашање се често узима као централни фактор социјалне интеракције и социјалне организације. Лако је схватити зашто. Емоционално стање једног учесника интеракције може јако утицати на понашање другог учесника, као и на читав ток одвијања социјалне интеракције. Тако, недостатак регулације и контроле нарочито непријатних емоција, може довести до сукоба и агресивног понашања које уништава постојећи ток социјалне интеракције и мења карактеристике понашања интерактора. Способност регулације емоција не зависи само од индивидуалног искуства и вештине појединца већ и од низа социо-културних фактора који играју веома важну улогу. Свака култура прописује правила о дозвољеном, прикладном емоционалном понашању у некој ситуацији. Дакле, припадницима једне културе је јасно када, коме и са којим интензитетом могу показати емоцију коју доживљавају. Различита социјална очекивања у погледу регулација и контролација одређених емоција у неким социјалним ситуацијама, могу створити непоразуме међу припадницима различитих култура који заједно живе. Зато је веома важно сагледати постојећа правила испољавања емоција у датим срединама и проверити да ли та правила имају практичну вредност у свакодневном социјалном животу.

Метод истраживања

Субјекти

Испитаници у овом истраживању су припадници ромске и српске етничке групе (по 150). Њихов старосни узраст је између 20 и 60 година. Према степену свог образовања, сви испитаници ће бити подељени у две групе – завршена основна и завршена средња школа. Истраживање основних карактеристика емоционалног искуства и понашања, обавиће се у малим групама од 15-20 учесника. Питања у упитнику биће формулисана на матерњем језику испитаника обе националне групе. Узорак је пригодан. Обухватиће испитанике оба пола.

Упитник

Упитник који ће бити коришћен у овом истраживању, конструисан је за потребе транс-културалног проучавања емоционалног искуства припадника осам европских земаља (Scherer, Wallbott, Summerfield, 1986). Касније је примењиван и у проучавању неевропских култура – Сједињене државе и Јапан (Scherer, Wallbott, Matsumoto, Kudoh, 1988).

Овим упитником биће сакупљени подаци који се односе на четири примарне емоције - љутњу, страх, срећу и тугу. Од испитаника се захтева да опишу ситуације које изазивају те емоције, а затим саопште детаљи о субјективном доживљају, физиолошким симптомима, вербалним и невербалним експресијама као и покушајима контролисања емоција. Упитник спада у упитнике "отвореног типа" (испитаници немају понуђене одговоре) и управо зато, сви одговори оваквог типа, морају бити систематски анализирани и категорисани према већ утврђеној и развијеној схеми. Инструкција која се даје испитаницима гласи овако:

Ово проучавање се бави испитивањем догађаја и ситуација који провоцирају емоционално узбуђење. Молимо вас да за сваку тражену емоцију (срећу, тугу, страх и љутњу), опишите ситуацију или догађај који је код вас у последње четири недеље изазвао ту емоцију. Одредите да ли је доживљена емоција била слаба, умерена или јака по интензитету.

Осим тога, реците нам *како се догодила та ситуација* коју сте навели (шта је, по вашем мишљењу, изазвало ту ситуацију и какав је био њен ток).

Ко је присуствовао тој ситуацији или догађају: пријатељи, рођаци, непознати?

Где се ситуација догодила? Опишите место догађаја.

Како сте реаговали на ситуацију? Да ли сте изразили емоцију, вербално или невербално, да ли сте имали телесне сензације? Да ли сте покушали да не реагујете емоционално.

Испитаници ромске и српске групе ће бити инструктирани да се присете ситуације која је у протекле четири недеље изазвала одређену емоцију. Уколико не буду успели у томе, требало би да замисле која би типична ситуација могла да изазове дату емоцију код припадника њихове националне групе.

Процедура испитивања

Испитаницима и једне и друге културне групе даје се упитник који они попуњавају. Испитаници су распоређени у мање групе (од 15 -20 учесника). Време попуњавања упитника није ограничено. Испитанике треба охрабрити да буду искрени и дају што потпуније одговоре.

Процедура за анализу одговора

Дескриптивни одговори испитаника, засновани на њиховом вербалном извештају, подлежу анализи садржаја. У складу са постојећим моделом кодирања који је утемељен током десетогодишњих истраживања овог типа (Scherer и сарадници), проналазе се одређене категорије за сваку од поменутих емоција (срећа, туга, страх и љутња). То су категорије догађаја-узрочника, модалитета, експресије, телесних сензација и симптома. Дакле, у одговорима се траже релевантне црте, елементи и карактеристике ситуације или догађаја, који су, према речима испитаника, провоцирали одређену емоцију (категирија догађаја-узрочника или *антецеденса*). Затим се добијени одговори разматрају са аспекта повезаности ситуације и емоционалног одговора (место дешавања, присутни људи, трајање емоције, вербална продукција. То је категорија *модалитета*. Одговори испитаника у којима се описују вербални и невербални облици понашања при доживљавању неке емоције, представљају материјал за издвајање такозваних *експресивних* категорија, док се извештаји о субјективним сензацијама и физиолошким симптомима анализирају са аспекта категорије *сензација и симптома*.

Закључак

Једном речју, овако замишљеним истраживањем је могуће добити много података, који су, пре свега, од значаја за следеће категорије емоционалног доживљавања и испољавања:

- антецеденси за четири емоције (срећа, туга, страх, љутња) које саопштавају испитаници из две културе;
- физиолошки симптоми и невербалне реакције које износе испитаници у две културе;
- интензитет и дужина трајања емоције, према опису субјеката двеју култура;
- количина контроле коју саопштавају испитаници;
- количина вербализације коју описују испитаници у две културе.

Ако добијена слика, према нашим претпоставкама, покаже постојање систематских разлика у доживљавању и изражавању емоција двеју група, нарочито по питању евалуације антецеденса, експресије и регулације емоција, неопходно је поставити питање какве су практичне импликације ових разлика. Пошто разлике у области емоционалног доживљавања и понашања могу смањити степен пријатности и ефикасности у комуникацији људи који живе на истом простору, а истовремено појачати изградњу стереотипа, предрасуда и неразумевања, требало би се упитати шта би у таквој ситуацији ваљало предузети? Можда би систематски рад на изградњи социјалних ве-

штина, повећању razumevaња специфичности емоционалног понашања друге групе, развијању невербалне сензитивности припадника обеју група и тачности препознавања емоционалних сигнала и очекивања, могао допринети лепшем, угоднијем и квалитетнијем социјалном повезивању различитих етничких група које деле исти простор.

ЛИТЕРАТУРА

1. Arnold, M. B. (1960). *Emotion and personality*. New York: Columbia University Press
2. Averill, J. R. (1980). A constructivist view of emotion. In R. Plutchik & H. Kellerman (Eds.), *Emotion, Theory, research and experience* (pp. 305-40). New York: Academic Press
3. Boucher, J. D. (1983). Antecedents to emotions across cultures. In S. H. Irvine & J. W. Berry (Eds.), *Human assessment and cultural factors* (pp. 407-420). New York: Plenum
5. Darwin, C. (1872, 1998). *The expression of the emotions in man and animals*, (3rd ed., Ed. P. Ekman). Oxford: Oxford University Press
6. Ђурић, P. (1987). *Сеобе Рома – Кругови пакла и венац среће*. Београдски издавачко графички завод
7. Ekman, P., & Friesen, W. V. (1971). Constants across cultures in the face and emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 17, 124-129
8. Ekman, P. (1972). Universals and cultural differences in facial expression of emotion. In J. Cole (Ed.), *Nebraska Symposium of Motivation*, 1971 (pp. 207-283). Lincoln: University of Nebraska Press
9. Ekman, P., & Davidson, R. J. (Eds.) (1994). *The nature of emotion: Fundamental questions*. New York and Oxford: Oxford University Press
10. Izard, C. E. (1977). *Human emotions*. New York: Plenum
11. Izard, C. E. (1991). *The psychology of emotions*. New York: Plenum Press
12. James, W. (1884). What is an emotion? *Mind*, 9, 188-205. (Reprinted in M. B. Arnold (Ed.). (1968). *The nature of emotion: Selected readings* (pp. 17-36). Harmondsworth: Penguin
13. Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation*. New York: Oxford University Press
14. Matsumoto, D., Wallbott, H., & Scherer, K. (1989). Emotions in intercultural communication. In M. Asante & W. Gudykunst (Eds.), *Handbook of intercultural and international communication* (pp. 225-246). Beverly Hills: Sage
15. Scherer, K. R., Summerfield, A. & Wallbott, H. (1983). Cross-national research on antecedents and component of emotion: A progress report. *Social Science Information*, 3, 355-385
16. Scherer, K. R. (1984a). Emotion as a multicomponent process: A model and some cross-cultural data. In P. Shaver (Ed.), *Review of personality and social psychology* (Vol. 5, pp. 37-63). Beverly Hills, CA: Sage
17. Scherer, K. R., & P. Ekman (Eds.) (1984b). *Approaches to emotion*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum
18. Scherer, K. R., Wallbott, H. G., & Summerfield, A. B. (Eds.), (1986). *Experiencing emotion: A crosscultural study*. Cambridge: Cambridge University Press
19. Scherer, K. R., Wallbott, H. G., Matsumoto, D., & Kudoh, T. (1988). Emotional experience in cultural context: A comparison between Europe,

- Japan and USA. In K.R. 20. Scherer (Ed.), *Facets of emotion: Recent research* (pp. 5-30). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum
21. Scherer, K. R. (1993b). Studying the emotion-antecedent appraisal process: An expert system approach. *Cognition and Emotion*, / 325-355
 22. Tomkins, S. S. (1963). *Affect, imagery, consciousness*. New York: Springer

Aleksandra Kostić, Niš

EMOTIONS IN ROMANIES AND SERBS
(An outline of the research into emotional experiencing
and behaviour of the two cultures)

Summary

This paper outlines the draft of a research project aimed at investigating the basic features of emotional experiencing and behaving of the members of different ethnic groups who share the same environment. The subjects involved in the research have been selected from among the members of Romany and Serbian ethnic groups (300).

Emotional experience and behaviour have been known to play a leading role in establishing, regulating, and controlling social interactions between the members of different ethnic groups. Through this research we tried to determine differences and similarities in emotional behaviour of Serbs and Romanies. Getting an empirically based insight into the basic features of emotional life of these two (emotional antecedents, emotional expressions, body sensations, regulation and control of emotions) will provide a systematic approach to the inter-cultural communication. We expect the findings of a planned research such as this to not only underline the importance of respecting some specific styles of experiencing and expressing emotions characteristic of different ethnic groups, but also to highlight the causes of possible misunderstandings, indignities and conflicts. This, in turn, is supposed to yield a number of useful solutions for planning and undertaking activities designed to contribute to a more profound, pleasant and harmonious community of these two groups. The activities in question are primarily concerned with increasing levels of tolerance and non-verbal sensitivity to others while, at the same time, decreasing the influence of stereotypes and ethnic prejudice.

Key words: emotions, antecedents, expressions, regulation, control, ethnic group